

Adatok az 1738. évi pestis történetéhez.*

A XVIII. században a fekete halál gyakori s rendszerint nagyarányú pusztításokat vitt véghez hazánkban. A kor felfogása a baj »természetfölötti oká«-nak az Istent tartotta, ki a bűnös emberiség ostorozására és megjavítására küldte a járványokat. A »levegő megromlása« volt a »természetes, még pedig az emberi szervezeten kívül álló ok«. Az olaszok a XVI. század kezdetétől, nevezetesen F r a c a s t o r »De morbis contagiosis« (a ragadós betegségekről) irt könyvének megjelenésétől fogva mindvégig lelkes contagionisták voltak s a »ragályozás« tulajdonképeni fogalmát ők teremtették meg s vitték bele az orvosi tudományba. Az addig dívott felfogás e fogalmat olykép illesztette meglévő nézeteibe, hogy a levegő megromlását egyenesen ezen ragályozó anyagnak tulajdonította. Az emberől, vagy bármely szilárd tárgyról (a beteg ruháiról, ágyneműjéről stb.) átragadó anyagot a tulajdonképeni kontágium nevével illették, a levegőben szuszpendált mérges anyagot pedig miazmának nevezték el. Sem ezt, sem azt persze nem látta senki; de a leghatározottabban, minden kétséget kizárólag feltételezte. Ámde az emberiség tudányszomjának nincs határa; vele együtt nőnek, fejlődnek azonban a kielégítés eszközei is s a folyton javított és finomabb vizsgálatokra alkal-

massá tett mikroszkóp segítségével a modern bakteriológia meg is találta már ezeket a »ragályozó anyagokat«. Így a kontágiumokról szóló, visszatekintésünkben hipotetikusnak nevezendő tan, mely azonban felmerülése óta mindenkor teljes hitellel talált, elvégre konkrét tudománnyá emelkedett. Ily módon a legújabb tudományok egyikének: a bakteriológiának a szála is — a történelmi fejlődés álláspontjáról nézve — a XVI. század kezdetéig nyúlnak vissza.

Ha a régiek a kontágium mibenlétét ezek szerint nem is ismerték, tény, hogy a fogalom megvolt s ma tudjuk, hogy a valóságnak nagyjában meg is felelt s így a járványok ellen való védekezés módját is megadta a létezésökben való szilárd meggyőződésé nőtt hit. Ámbar azt vélték, hogy a betegséget a levegő révén, tehát mintegy távolhatás útján is meg lehet kapni, viszont azt is tudták, hogy a ragályozás egyik hathatós módja a beteggel, környezetével, s tárgyaival való érintkezés. Mennél inkább vétkezett a lakosság ez ellen, annál jobban terjedt el a járvány; a mire az 1738-iki pestisnek Szabolcsban való ijesztő elterjedése világos például szolgál. Ezúttal a baj a Bánságban s Erdélyben ütötte fel nálunk fejét s rövid idő alatt úgyszólván az egész országot bejárta. Áldozatainak számát W e s z p r é m i 40 ezerre teszi, melyek közül magára a Szabolcsra közel eső

* Régi magyar megfigyelés.

Debreczen városára 8700 halotton felül esik; utóbbiakból csakis egy hónap alatt, még pedig október havában 3493 lélek pusztult el, e hónapnak egy s pedig 19-ik napján 164.

Az alább közölt egykorú feljegyzés, melyet W e s z p r é m i, a XVIII. század e kiváló orvosa (Debreczen városának tisztí orvosa) mentett meg az elfeledéstől, nemcsak ijesztő képét ábrázolja a lakosság könnyelműségének, hanem magyarázatára is lehet a járvány említett erős elharapódzásának. Ez a feljegyzés a régi magyar s terjedelmes pestis-irodalom legpontosabb megfigyeléseinek egyike, mert egy adott területen nyomról-nyomra követi a fekete halál tovaterjedését, melyet a hatóság is (Terbots kapitány uram) több jóakarattal, mint czélutadatos erélylyel — hiába igyekezett meggátolni.

A járványoknak közvetlen — emberpusztító hatásán kívül azonban — még pedig minél pusztítóbb volt, annál inkább — egy közvetett: jótékony hatása is mindenkoron mutatkozott. A nagy járványok után a hatóságok a lefolyt pusztítás látára megijednek s különféle, szigorított vagy javított, sőt új intézkedéseket fogantatosítanak, melyekre máskor nem tudták magukat elszánni. A közegészségügy sohase tudott tekintélyesebb tőkétet s nagyarányú intézkedéseket mozgósítani, hacsak nem dúló járványok után. Így az 1738-iki pestis volt az oka, hogy a m. k. helytartóság tagjaiból a *Judex Curiae* elnöklete alatt egészségügyi bizottságot szerveztek, mely figyelmét első sorban a pestis elfojtására fordította; ennek az lett a következménye, hogy az 1738. szeptember 18-iki királyi határozattal emelt két határszéli veszteglőház felállítását nemsokára egész raj követte. A *Judex Curiae* helyét később az Osztrák-Magyar Monarchia pestis-direktora töltötte be, a kik közül az utolsó S c h r a u d F e r e n c z pesti orvosprofesszor volt. († 1806.)

Lássuk immár az említett egykorú feljegyzést.

* * *

a) A fertőzés eredetéről és alkalmi okáról.

Tekintetes Administrator Podhrátsky György Uram parantsolattyára, Kapitány Uram a' N. Kunsági Districtusnak három Assessorával és Notáriussával a' *Kartzagi Birákat* a' Lineáig kihivatta, kik az eredetéről semmi bizonyost nem tudtak mondani, hanem gyanúságok vólt a' Pontistákra,* kik a 1-ma—5-tam Dec. 1738. nálok vóltak, azok között sok betegek, kik közül négyen megis hóltak ott; ezeket magok eltemették a' Pontisták Király Ferentz Kertye mellé. Edgyiknek a' rosz temetés miatt kezei és lábai kin vóltak, mellynek tsudájára jártak a' gyermekek, kivált a' Király Ferentz gyermekei kezeit 's lábait fogdosták: melly Háznál legelőször az *Infectio* kezdődött circa 25. Januar. Maga is Király Ferentz examináltatván, ő is azt mondta 's egyedül arra van gyanúja: neki kilentz gyermekei egymásután két hét alatt meghóltak a' Felesége sokara a' gugából meggyógyúlt, magának még semmi bajja nem vólt. Azután szomszéd attya-fiai kezdtek halni, ismét harmadik szomszédgya, kik közülis öten 's hatan kettesévelis naponként két Hét alatt meghóltak a' déli részen. A' harmadik Házban levő már *infectus* gazdának Aggod Istvánnak leánya vólt férjnéle Karats Jakabnál a' város északi részén, ez attyához attya-fiai temetésekre 's betegek nézésére naponként eljárván, Karats gyermekeivel és tselédivel meghólt, így az attya-fiakon és szomszédokon el-hatalmozott. *Madarasról* Lehi Gergely, étszaka szökött a' szoros tilalom ellen Karczagra,

* Pontistáknak tulajdonképen a Pontus Euxinus vagy Fekete-tenger partjairól a pestis elől megfutamodottakat nevezték. Majd pedig általánosságban a pestis elől lakóhelyükről elmenekülteket hitták így.

mikor már Kartzag-ujj-szállásra be volt zárólva, ott valami négy Vég gyóltst elárulván, azután Kartzagon szolgált fiát, ki Gugában fekvő volt, Madarasra etzszaka maga házához vitte; két-nap-mulva két fia meghólt, azután másik nap ismét kettő: ezeknek ápolgatására 's temetésére menvén a' Lehi Gergely leánya mind férjestül, ki Szabó Balás fia volt, harmadnap-mulva meghólt, második napon Szabó Balás iffiu legény fiais. Kapitány Uram ezeket megtudván, mind a' két házbelleket a' Helységből kiküldötte a' Lazaretumba, de a' kimenés után ugyan tsak kívül is meghóltak, és a' kik azon Testek körül atya-fiak és szomszédok forgódtak, *inficialtatván a' Contagio* elborította, ugy hogy némelyek négy óráig sem betegeskedtek, hanem hidegleléssel 's fő-fájással, forrósággal hirtelen meghóltak, már más tizenhatan, 17ten és 20an 's többen is egy nap meghalnak. A Tur-kevi gulyás-bojtár egészséges lévén, ez Kartzagon lakó beteg Annyához estve bement, más nap Annyát eltemetvén, ugyan azon nap mig a' Tur-kevi gulyához ért, meg mirigyessedett; a' gulyás, más nap észre vévén, és a' tilalomtól félvén, a' bojtárt két lovon 's szekeren a' Kartzagi határba vissza vitette, ki mihelyt a' Kartzagi Gulyához ért, meghólt. A' Pestisben meghólt gyermeknek ruháját a' más gyermekre adták, az is más nap meghólt, és azon darab ruhából az első gyermekon kívül három gyermek hólt ki. A' Kiss-ujj-szállási *infectus* emberekis megvallották, hogy éjtzzsaka szöktek be Kartzagra attyok-fiaihoz, kik közzül más nap edgynek voltak temetésén, azon nap ejtzzszakáján haza mentenek, gyermekeik oda haza *inficialhattak*. Kapitány Uram őket a' szőlős-kertben lévő Kunnyójokba küldötte; a' hol tizenhat közül nem maradott meg több hatnál, ezek közül kettő maradt *infectio* nélkül, négye ki-gyógyúlt s'at.

b) A fertőzés jelei és tünetei különbözők.

Nyilallás, mely némelyen két nap is van, testnek hirtelen való elesése, de leginkább hirtelen való nagy nyilallás, mindgyárt érzették a' mirigyet, némely *infectusok* pedig nagy fő-fájással, 's szédelgéssel vagynak: fájlallyák hón-allýokat, mellyeket, torkokat, ágyékjokat, horgas-inokat s'at. némelyeknek a' karján, másoknak a' lábán adgyaki magát, mely fájdalom és annak *duratioja* (tartama) nem edgy-féle, némelyekben látható 's tapasztalható, guga esik csak fennjártokban kevés fájdalommal, 3. 4. nap edgy hét mulva, ezek elhadgyák: noha sokan ezek közzüls azután lábokról levétnek: mások hirtelen lábaikról leesvén, 3. 4. 5. napig is ágyas betegek, és többire halálosok; némelyek edgy hólnapig is keserves fájdalommal viselik, sőt némelyek két hólnaptól fogva is: ezek közzül igen kevesen halnak meg. Sokakat legelsőben hanyás, úkrendés erőltet forrósággal 's hidegleléssel, azután üti ki magát a' guga-torkában, kinek hón-allýában, kinek ágyékában, horgasinaiban, lába-hajlásában. A guga is sokféle, némely nagy mintegy Vese, némely hosszú, kemény, veres, hosszú puha fehér, veres és szederjes, némely mintegy fél-tyuk-tojás nagyobbak, némely mint egy makk, golyóbis s'at, nagyobb részént veres és tüzes. Sokan pokol-varral adgyák ki magokat, néha a' gugával edgyütt, néha a' nélkül; sokon nátha-szeplő is van, de már azok közzül kevés gyógyul meg, némelyen 30. 40. pokol-var-is van, ki feje, ki fekete; ki nagy, ki igen kicsiny. A' kik pokol-varasok hóltak meg, igen gugásokis voltak.

c) Tartamáról, mely különböző.

Némely két hétig, háromig, edgy-holnapig is elviszi: de igen tsak elválík 4-ik 5-ik napra. A tünetek különbözőek a haldoklókon: ki tsendessen nyugszikel,

ki nagy hánykódással, ki félemmel, rettegéssel, szív-szorulással, ki tsak hordoztatta magát, ki az emberhez nem szóll, ha erőltetik is ; sok ismet halálíg beszéll, sokan az ágyon kezekkel motoráznak, mintha valamit keresnének. Az illyeken nagy részent halálok felé halál-láz üti ki magát ; sokan fájdalokat sem érzik, még is 4. 5. vagy 6. óra alatt meghalnak p. o. forró-hidegleléssel. Semmi korra, életmódra, vérmérsékletre még eddig ugy látszik, tekintet nem vólt, 50. 60. 70. 80. esztendős embereket is vitt-el. Sütő Miklós is *circiter* 110. esztendős, ki már ez-előtt három Pestist ért, edgyikben sem vólt Gugája, noha köztök eleget forgott, most belé esvén, három nap allatt meghólt. Mértékletes életű embereket, és a' kik jó erőben vagynak, még hirtelebb halállal viszi el, mint a' kik sinlődésben voltak.

d) A' Karczagi *Notárius* tsak Terjéket vett bé kétszer egy-egy póhár borban az ohajtott eredményyel. A' Gugát Doktor Arbesser Uram fejár flastrommal ragasztotta ; ki paraszt-orvossággal élt, sült veres-hagymát szappannal 's mézzel öszve keverve, azzal érlétek, 's fakadása után szitatták. N. Commissarius Balla György Uram othon nem lévén, cselédjeinek megírta, hogy magokat minden érintkezéstől mindnyájan örizzék, még csak innya való vizért is ollyankor küldött a' felesége, mikor már mások éppen a' kutra nem mentek, mind eddig meg is maradtak épségben : edgy szolgája ment vólt a szomszédba, hir nélkül, a' hol mindgyárt minden teste leforrázódott, az Asszony orvosolta osztán meg, Szent-György-nap után Balla Uram haza ment Karczagra, de a' mértékletes életet szorgalmatosan követi, senkivel még csak beszélgetésre sem áll ; Nemis vólt az *infectionak* eleibe való állásnak jobb módgya annál sem Karczagon, sem Vásár-helyen, a' mint szava hihető betsületes emberek

mondották. A' Gugát sokan csak vesztében hadgyák, úgy is némellyik ki fakad ; sok ujj-szappanból, mézből, lisztből tsinált Kovászszal, némellyek csak nyúl-bőrrel is raggattyák s éreleik, sokan kivágják s' vágattyák, mellyekből embert vesztő irtóztató bűdös kelevény jö ki s' azután meg gyógyul. Most Vérben sem himlőben nintsenek ; a' kik tavaly vérhasban vóltanak is, némellyek *inficiáltak* ; némellyik meg is hólt : a' kik a' más Pestisben pestisesek vóltak, és akkor edgy vesényi Gugából meg gyógyultak, most bele esvén ki meg gyógyul, ki meghal : ezen *infectionak* is elein a' ki a' Gugából meggyógyult, ismét reájok esett és ki meghólt, ki meggyógyúlt. Rühesek is a' kik vóltak, vóltak ugyan csak *infectusok*.

* * *

Hogy pedig ezek után az olvasó túlságosan el ne mosolyodjék azon, hogy miként s mivel gyógyították a karczagiak a pestist, hozzáteszem még, hogy a v a n Helmont XVI. századbeli orvos ajánlotta amuletumot is mint hathatós szert hordozták az emberek testökön a pestis ellen, főleg hazánkban. Az 1731-ben második kiadást ért s 1744-ig érvényben állott porosz-brandenburgi gyógyszerészi dispensatorium ezen pestis elleni amuletum készítésének módját is tartalmazza, melyet erős magyar vonatkozásánál fogva fordításban közlök.

»*Helmont amuletuma a pestis ellen.*

Noha e szert egynémelyek sem mire sem becsülik, mégis — s főleg ama háborúban, mely Magyarországbán a császáriak s a rebellisek közt folyt,* a mikor a pestis iszonyatosan dúlt — számtalanszor s az orvosok többszörös próbáinál bevált, úgy hogy a mint mondani szokás : a csipás szemű boszorkányok és a borbélyok is ismerik már. Junius hónap délutánján fogott nagy, öreg varangyos békák-

* A Rákóczy-féle felkelés.

ból készítik e szert, a tűzhelyen hátsó lábaiknál fogva viasszal bevont tál fölé aggatván őket. Három nap múlva a békák rohasztó nyálat és levegőt lehelnek ki, miáltal mindenféle férgek és legyek jönnek rájuk, melyek a viasszon megta- padnak s a nyálat még szaporítják. Ha a béka mind megdöglött, meg kell őket pörkölni, szét kell dörzsölni s a gondosan összekapart nyállal elkeverni s körül- belül hüvelyknyi hosszú tekercsekké formálni, melyeknek — mint a hogy né- melyek kívánják — varangyos béka alak-

ját kell adni. Mindegyiket csalánszövetbe varrva, selyem vagy vászon fonálon oly- képen kell a nyak köré lógatni, hogy épen a szívgödör fölé essék. Mennél tovább hordja és használja az ember, annál biztosabban kiméli meg a pestis.«

Ez az amuletum élénken emlékeztet minket arra az időre, melyben az embe- rek Volta-kereszteket és lánczokat hord- tak betegség és megbetegedés ellen a nya- kukon : a XIX. vagyis a »felvilágosultság« századának utolsó éveire. Még nincs jo- gunk Helmont amuletumán nevetni !

DR. GYÖRY TIBOR.

Biró Lajos leveleiből.

XV. Dr. K e r t é s z K á l m á n-hoz.

Kedves Barátom !

Legelsőbbben is egy jó hírrel kezdem. Újra egészséges vagyok, mint a makk ! Mikor legelsőbbben ide jöttem, nem éreztem magamat frissebbnek és egészségesebb- nek, mint most. Nincs már szó Új-Zé- landról, Tasmaniáról ; maradok tovább is az én kedves Új-Guineában ! Olyan csodálatos gyorsasággal gyógyultam meg, hogy magam bámulok rajta legjobban. Karácsony táján a multkori hajóval ér- kezett ide a híres Dr. K o c h, a baczil- lusok nagymestere, a maláriát tanulmá- nyozni s azonnal ő vett kezelése alá, meg egy kíséretében érkezett törzsorvos. Nem emlékszem, hogy valaha életemben lettem volna rosszabbul, mint a mult század két utolsó hónapjában. Lábaim tele voltak sebekkel, kivált a térdeim és lábamfeje, hogy mozogni alig bírtam ; álmatlanság és sebláz gyötört, étekvágyam semmi, fél tányér leves már betegebbé tett. Dr. Koch nem csinált semmi csudakúrát ; ugyan- azokkal a szerekkel gyógyított meg, a me-

Stephansort, Új-Guinea, 1900. márczius 1.

lyekkel én majdnem két év óta semmire se mentem : szublimátos vízzel és bőrkenőcs- csel. Csakhogy ő egészen megfordítva alkalmazta ezeket, mint a hogy mi a mi bölcs doktorainktól tanultuk. Addig az volt a jelszó, hogy elég minden 10—14 nap- ban egyszer szublimátos vagy karbolos vízzel mosni, mert a nedvesség árt neki, s akkor bőrkenőccsel bekenni s a kötést lehetőleg ritkán bolygatni. Be is gyógyult így is, de helyette mindig mások kelet- keztek, néha csoportosan. K o c h épen megfordítva, naponként többször langyos vízzel és szappannal jól megmosatta, szublimátos borogatás után bőrkenőccsel többször naponként újra köttette. Gyor- san, csodálatos gyorsan haladt a gyógyu- lás ; a legmakacsabbtól a bokámon, mely- lyel jó tíz hónap óta küzködtem, (a fiai- val együtt majdnem tenyéryire nőtt), a mult héten búcsuztam el, a soha viszont nem látásra. Ez volt az utolsó. Nem is félek ezután tőlük ; most már tudom, hogy kell elűzni. Különben Dr. K o c h szerint